

نقد و بررسی

کتاب المَحَن

اثری در مقتل نگاری^۱

○ نوشته م. ی قسطن
○ ترجمه محمد کاظم رحمتی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

○ کتاب المَحَن

○ ابوالعرب محمد بن احمد بن تمیم التمیمی

○ تحقیق دکتر یحیی وهیب الجبوری

○ دارالغرب الاسلامی (بیروت)

الأنبياء ثم الامثل الخ.
انجام نسخه نیز چنین آمده است:
آخر الجزء الخامس و هو آخر كتاب المَحَن كتيبه أفقر عباد الله
الى عفوه... محمد بن علي بن راشد بن جابر البليسي...
استنسخه الفقير... اسحق بن محمد بن العادلي.
مالک نسخه در قرن دهم هجری بر صفحه عنوان کتاب
نوشته است: کتاب المَحَن لأبي جعفر الفروی.
گرچه این معرفی خطاست، ابو جعفر قروی (نه فروی) مؤلف
کتاب نیست و تنها راوی آن است. مؤلف کتاب، ابو العرب محمد بن
احمد بن تمیم بن تمام بن تمیمی (متوفی ۳۳۳ق / ۴۴ - ۹۴۵ م)
است.^۲ قاضی عیاض به صراحت این کتاب را، تالیف ابوالعرب
دانسته^۳ و گفته که پسر وی، ابو جعفر تمیم بن محمد کتاب را
روایت کرده است.^۴ ابن خیر در فهرست، این کتاب را نام برده و
گفته است که کتاب را پسر ابو العرب، ابو جعفر تمیم بن محمد

ادوارد جی براون در فهرست نسخه‌های خطی اسلامی
دانشگاه کمبریج، نسخه‌ای خطی به شماره Qq235 به نام کتاب
المَحَن معرفی کرده است.^۱ براون در وصف نسخه جزئیات
بیشتری از نسخه را آورده است: نسخه حاوی ۱۸۰ برگ، اندازه
نسخه ۱۴/۷ x ۲۰/۴ سانتی متر، در هر صفحه ۱۶ سطر، خط نسخ
جلی، کاملاً قدیمی و بدون تاریخ، است و به پنج بخش تقسیم
شده است. براون آغاز نسخه را این گونه ثبت کرده است:
حدثني ابو جعفر تمیم بن محمد بن احمد الفروی قال... قال
سئل النبي صلى الله عليه و سلم أي الناس أشد بلاء؟ قال:

اعدائهم را نگاشته است.^{۲۰} در همان دوره، فقیه شیعی دیگری به نام احمد بن ابراهیم قمی (متوفی بعد از ۳۰۵ ق) کتابی با عنوان محن الانبیاء و الاوصیاء و الاولیاء تألیف کرده است.^{۲۱} حوزه موضوع تألیف ابوالعرب را می‌توان از روش بخش‌هایی که در زیر ذکر شده است، دریافت:^{۲۲}

برگ‌های ۱ ب - ۵ الف عنوان ندارد. اخبار و احادیث ثبت شده تاکید بر فضیلت صبر در شدائد و سختی‌ها دارد. انبیاء و زهاد بیش از مردم عادی به بلا و مصیبت مبتلا هستند. جامعه اسلامی به سبزه‌ها، تفرقه‌های گروه‌های دینی، نبردهای داخلی و کشتارها گرفتار خواهد شد که در نتیجه، آنان را از گناهان انجام شده‌اشان تطهیر می‌کند؛ آن گونه که امت اسلامی در روز واپسین بی هیچ گناهی حضور خواهند یافت.

ذکر مقتل عمر بن الخطاب و کیف اصیب (ص ۶۴ - ۷۷)؛ ذکر مقتل عثمان بن عفان و ماروی فی ذلک (ص ۷۸ - ۹۳)؛ و ذکر قتل علی بن ابی‌طالب رضی الله عنه (ص ۹۴ - ۱۰۲)؛ ذکر قتل طلحة و زبیر و عمار بن یاسر (ص ۱۰۳ - ۱۱۶)؛ ذکر قتل یوم الجمل (ص ۱۱۷ - ۱۲۷)؛ ذکر قتل محمد بن ابی‌بکر الصدیق (ص ۱۲۸)؛ و ممن قتل یوم الجمل و فی غارات خیل معاویه (ص ۱۲۹)؛ ذکر مقتل حجر بن عدی و من معه من اصحابه (ص

روایت کرده است.^{۲۳} نسخه خود نیز وثاقت انتساب به ابوالعرب را در تمامی اسنادش تأیید می‌کند.^{۲۴} عنوان کامل کتاب در برگ‌های ۷۴ ب - ۷۵ الف، پاراگراف دوم، سطور یک تا سه نیز آمده است: الجزء الثالث من کتاب المحن و ذکر من قتل من الصحابة والتابعین و ذکر من امتحن و من ضرب و من حبس من علماء الناس و اشرافهم و خيارهم، تألیف ابی العرب محمد بن تمیم التمیمی.

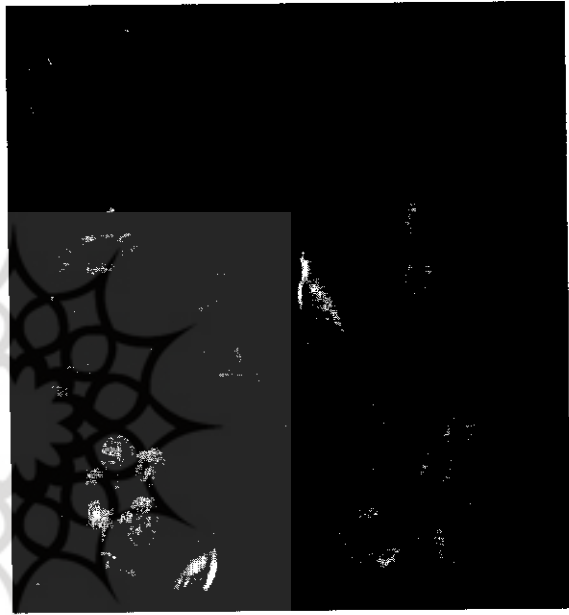
عبارتی از کتاب المحن را قاضی عیاض نقل کرده است.^{۲۵} برخی عبارت‌ها در کتاب قاضی عیاض شباهت نزدیکی با اخبار ثبت شده در کتاب المحن دارد، گرچه قاضی عیاض نگفته که مطالب خود را از کتاب المحن اخذ کرده است.^{۲۶}

ابوالعرب حدیث‌ها را همراه با اسناد ثبت کرده است. برخی روایات بر اساس اسناد به منابعی بسیار قدیمی منتهی می‌شوند. اخبار متعددی درباره نبرد حره^{۲۷} از کتاب الحره واقدی نقل شده است. به نقل از واقدی (متوفی ۲۰۷ ق / ۸۲۲ - ۸۲۳ م) فهرست مفصلی از کسانی که در نبرد حره کشته نشده‌اند آمده است. واقدی خود گفته که خبر را از تصنیفی نوشته ابراهیم بن اسماعیل بن ابی حبیب^{۲۸} (متوفی ۱۶۵ ق / ۸۸۱ - ۷۸۲ م) با عنوان تسمیة من قتل بالحره رونویسی کرده است. ابراهیم نیز تذکر داده که مطالبش را از کتاب استادش، داود بن حسین (متوفی ۱۳۵ ق / ۷۵۲ - ۷۵۳ م) برگرفته است.^{۲۹} داود مولایی از خانواده عثمان بن عفان بوده است.^{۳۰} ظاهراً کتاب داود یکی از تصانیف بسیار قدیمی در اسلام است.

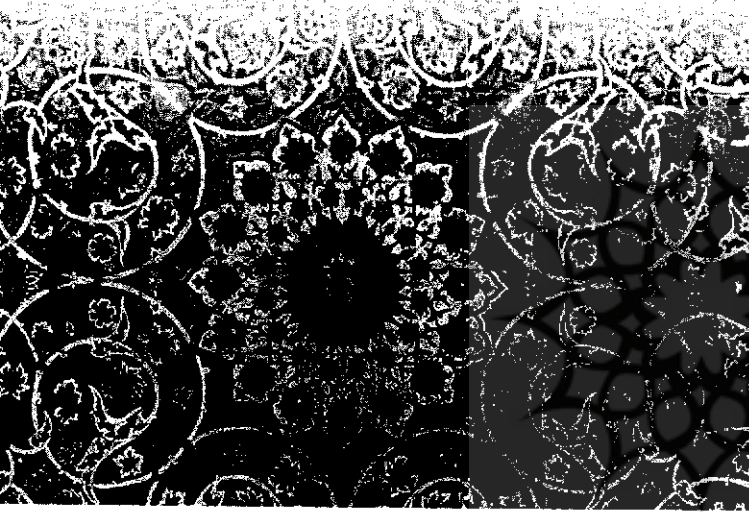
برخی روایات به خانواده ابوالعرب اشاره دارد. مهم عبارتی است کوتاه که در آن ابوالعرب خبر اعدام برادرش ابوالعباس محمد را نقل کرده است.^{۳۱}

کتاب ابوالعرب به ادبیات مقاتل نگاری تعلق دارد. نخستین کتاب از این رشته ادبی ظاهراً اثر مقاتل الفرسان نگاشته ابو عبید قاسم بن سلام (متوفی ۲۱۱ ق / ۸۲۶ - ۸۲۷ م) است.^{۳۲} پس از این، کتاب محمد بن حبیب (متوفی ۲۴۵ ق / ۸۵۹ - ۸۶۰ م) با نام اسماء المغتالین من الاشراف فی الجاهلیة و الاسلام و کتاب قالی (متوفی ۳۶۵ ق / ۹۶۷ م) مقاتل الفرسان است.^{۳۳} آثار شیعی به مصائب و شهادت ائمه می‌پردازد. ابو عبدالله محمد بن علی علوی هاشمی (متوفی ۲۸۷ ق / ۹۰۰ م) مقاتل الطالیین را نگاشته است.^{۳۴} ابوالفرج اصفهانی (متوفی ۳۶۵ ق / ۹۶۷ م) کتابی با همان عنوان تألیف کرده است.^{۳۵} در میانه قرن چهارم فردی شیعی به نام محمد بن احمد صفوانی، محن آل الرسول و ذکر آهن

١٩٨ - ١٩٩): ذکر قتل سلیمان بن سرد و المسیب بن نجبه (ص ٢٠٠): "ذکر من قتله الحجاج ممن خرج مع ابن الاشعث (ص ٢٠١ - ٢٠٢): ذکر من قتل يوم الحجاج من أهل العلم مثل ابن ابی لیلی و غيره (ص ٢٠٣ - ٢٠٥): ذکر سبب قتل عبدالله بن عمر بن الخطاب" (ص ٢٠٧ - ٢١١) و فأماسبب قتل کمیل بن زیاد النخعی (ص ٢١٢ - ٢١٣): ذکر قتل ماهان بن أبی صالح و صلبه (ص ٢١٤ - ٢١٥): ذکر قتل سعید بن جبیر رحمه الله (ص ٢١٦ - ٢٣١): ذکر قتل أبی فراس عبدالله بن غالب (ص ٢٣٢ - ٢٣٣): ذکر قتل سلمان بن ربیعة الباهلی و ذکر قتل غيره من جماعة أهل العلم (ص ٢٣٤ - ٢٣٥): ذکر قتل أمورقة بن نوفل (ص ٢٣٦): ذکر قتل محمد بن عبدالله بن حسن و حسین بن علی بن حسن بن علی بن أبی طالب رحمهم الله و قتل زید بن علی و ابنه یحیی (ص ٢٣٧ - ٢٣٩): ذکر من قتل الازارقة و الخوارج (ص ٢٤٠): ذکر مقتل صلة بن أشیم و قره بن أیاس (ص ٢٤١): ذکر ما امتحن به شریک بن عبدالله القاضی (ص ٢٤٢): ذکر قتل سَمَى و سَمَى مولى ابی بکر (ص ٢٤٣): ذکر من قتل بقدید لماقتلهم أبوحمزه الشاری (ص ٢٤٤ - ٢٤٩): ذکر قتل حفص بن الولید و شریح بن هانی و غيره (ص ٢٥٠ - ٢٥١): ذکر من صلب بعد القتل (ص ٢٥٢ - ٢٥٤): و ماروی فیمن صلب (ص ٢٥٥ - ٢٥٦): ذکر من قتل من أهل العلم (ص ٢٥٧): ذکر ما امتحن به عبدالله بن عبدالحکم و أخوته (ص ٢٥٨ - ٢٥٩): ذکر من سقى السم من أشراف الناس و أهل العلم (ص ٢٦٠ - ٢٦٢): [ذکر قتل سالم بن أبی الجعد و هذبة بن الخشوم (ص ٢٦٣ - ٢٦٤): ذکر قتل المرأة البلجاء و صبرها (ص ٢٦٥ - ٢٦٧): ذکر قتل اسحاق بن الاشعث (ص ٢٦٨): ذکر قتل عمران بن عمار الضبعی (ص ٢٦٩): ذکر سبب قتل ابن ضابئ التمیمی (ص ٢٧٠ - ٢٧١): ذکر قتل یونس بن میسرة بن حلبس^٥ و والد أبی مسهر (ص ٢٧٢): ذکر قتل ربیعة بن یزید و غيره من أهل العلم و الخیر (ص ٢٧٣ - ٢٧٥): ذکر قتل عقبة بن نافع الفهري المستجاب و غيره (ص ٢٧٦ - ٢٨٧): ذکر سبب ضرب أبی بكرة و شبل بن معبد و عبدالله بن الحارث (ص ٢٨٨ - ٢٨٩): ذکر سبب ضرب هاشم بن عقبة بن أبی و قاص (ص ٢٩٠): ذکر ما نزل بأبی سعید الخدری (ص ٢٩١ - ٢٩٢): ذکر ضرب تمیم الداری (ص ٢٩٣): و أما سعید بن المسیب فإنه ضرب مرتین علی البیعة (سبب ضربه المرة الثانية) (ص ٢٩٤ - ٣٠٢): ذکر ضرب محمد بن عمرو بن العاص و تخریق

١٣٠ - ١٣٤): ذکر قتل عبدالله بن خباب بن الارت و الحارث بن مره (ص ١٣٥ - ١٣٧): ذکر قتل عمرو بن الحمق (ص ١٣٨): و ممن قتله الخوارج الحروريه و غيرهم (ص ١٣٩): ذکر قتل ترملة و أبی بن قیس ابن أخی علقمة بن قیس و عبادة بن فوض (ص ١٤٠ - ١٤١): ذکر مقتل الحسين بن علی رضی الله عنه (ص ١٤٢ - ١٤٧): تسمية من قتل منهم يومئذ رحمهم الله (ص ١٤٧ - ١٥٥): وفاة الحسن بن علی (ص ١٥٦ - ١٥٧): ذکر قتل عمیر بن هانی العنسی و همدان مؤذن علی بن أبی طالب (ص ١٥٨): ذکر من قتل من الصحابة و التابعین و وجوه الناس يوم الحرة (ص ١٥٩ - ١٦٨): فأما مقتل معقل بن سنان الأشجعی، صاحب النبى (ص ١٦٩ - ١٧٠): ذکر عدة من أصيب يوم الحرة و فضائلهم رحمهم الله (ص ١٧١ - ١٧٢): تسمية من قتل بالحرة من قریش و الانصار و غيرهم (ص ١٧٣ - ١٨٣): ذکر ما هم به الحجاج من قتل الحسن البصرى (ص ١٨٤): ذکر مقتل عبدالله بن الزبير و من قتل فی حربه من اشراف الناس و وجوههم علی الاقتصار منا لذلك و ترك التطويل (ص ١٨٥ - ١٩٤): ذکر قتل عمر بن سعد بن أبی وقاص و ذکر قتل المختار بن أبی عبید (ص ١٩٥ - ١٩٧): ذکر من قتل يوم مرج راهط مثل الضحاک بن قیس و غيره (ص

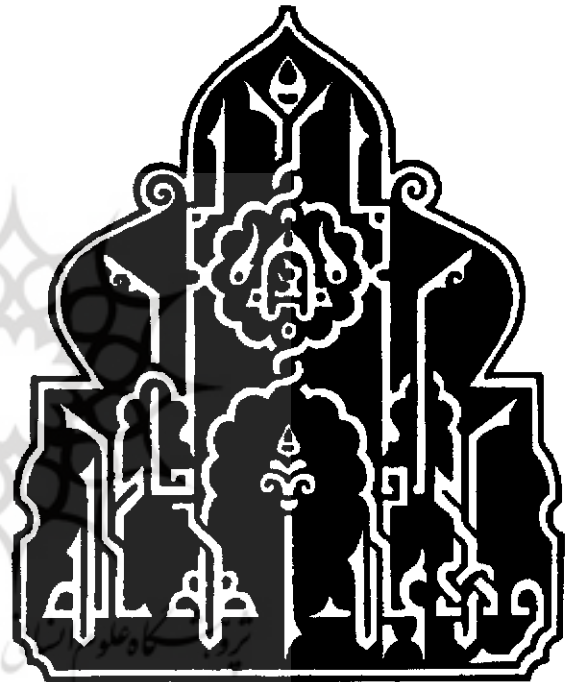
ذکر ما امتحن به جعفر بن محمد رحمه الله (ص ٣٦٢ - ٣٦٣)؛
 ذکر سبب حبس جریر بن عبد الحمید الضبی (ص ٣٦٤ - ٣٦٥)؛
 ذکر ما امتحن به قیس بن عباد و ابوتراب (ص ٣٦٦ - ٣٦٧)؛ ذکر
 سبب ضرب الضحاک بن عبدالله بن عمرو بن حزم (ص ٣٦٨)؛
 ذکر ضرب ابی اسحاق الفزاری (ص ٣٦٩ - ٣٧٠)؛ ذکر ضرب علی
 بن زیاد الاسکندرانی صاحب مالک و المنتسب الیه (ص ٣٧١)؛
 ذکر سبب ضرب عثمان بن عبدالله بن رافع (ص ٣٧٢ - ٣٧٣)؛
 ذکر ضرب محمد بن سعید بن المسیب و ابن اسحاق صاحب
 المغازی (ص ٣٧٥ - ٣٧٦)؛ ذکر ما امتحن به عبدالرحمن بن ابی
 نعیم (ص ٣٧٧)؛ ذکر ضرب ابی میمون المحدث و منزل
 بحطیطة (ص ٣٧٨ - ٣٧٩)؛ ذکر ضرب عبدالرحمن بن عبدالله
 الجمحی و ثابت البنانی (ص ٣٨٠)؛ ذکر ما امتحن فيه زید بن
 الحسن بن علی رضی الله عنه (ص ٣٨١ - ٣٨٢)؛ ذکر ما امتحن
 به عبد الله بن حذافة السهمی لما أسر (ص ٣٨٣ - ٣٨٥)؛ ذکر من
 حبس بالمدينة من الصحابه (ص ٣٨٦)؛ ذکر ما امتحن به معاوية
 بن قرّة و سبب نفی غیره (ص ٣٨٧ - ٣٨٨)؛ ذکر سبب (حبس)
 ابی سفیان بن حرب و تقييده (ص ٣٨٩)؛ ذکر حبس جابر بن زید
 و تقييده (ص ٣٩٠)؛ ذکر سبب ضرب ابی السوار العدوی (ص

ثياب عمرو (ص ٣٠٣ - ٣٠٤)؛ ذکر ضرب علی بن عبدالله بن
 عباس (ص ٣٠٥)؛ و أما سبب ضرب المسيب بن نجبة الفزاری
 (ص ٣٠٦ - ٣٠٨)؛ ذکر ضرب عبدالرحمن بن ابی لیلی و وهب بن
 منبه (ص ٣٠٩ - ٣١٠)؛ ذکر سبب ضرب محمد بن المنکدر و ربیعة
 بن عثمان التميمی و وبيعة بن ابی عبدالرحمن (ص ٣١١ - ٣١٢)؛
 ذکر ما نزل بحسن بن حسين بن علی بن ابی طالب من الحجاج
 (ص ٣١٣ - ٣١٤)؛ ذکر ضرب ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم
 قاضی المدينة (ص ٣١٥)؛ ذکر ما نزل بأبی بکر عبدالله بن یزید
 بن هرمز (ص ٣١٦)؛ ذکر ضرب يحيى بن ابی كثير و محمد بن
 عمران بن طلحة (ص ٣١٧)؛ ذکر ضرب قتاده بن دعامة و نفيه
 (ص ٣١٨)؛ ذکر ضرب مالک بن انس رحمه الله (ص ٣١٩ -
 ٣٢٤)؛ ذکر [ضرب] عبدالله بن عون (ص ٣٢٥ - ٣٢٧)؛ ذکر ما
 امتحن به غالب بن عبيدالله من التعليق (ص ٣٢٨)؛ ذکر سبب
 ضرب عطية بن قيس (ص ٣٢٩)؛ ذکر ما امتحن به عطاء بن ابی
 رباح (ص ٣٣٠)؛ ذکر ما امتحن به يحيى بن معمر (ص ٣٣١)؛
 ذکر حبس اليماني و ابراهيم التيمي و صالح بن ابی صالح (ص
 ٣٣٢)؛ ذکر ما امتحن به محمد بن واسع و ابراهيم بن أدهم (ص
 ٣٣٣ - ٣٣٤)؛ ذکر ما امتحن به محمد بن الحنفية (ص ٣٣٥ -
 ٣٣٦)؛ ذکر ما امتحن به صعصعة بن صوحان (ص ٣٣٧ - ٣٣٨)؛
 ذکر ما امتحن به عبدالله بن رزين (ص ٣٣٩)؛ ذکر ما تهدد به
 ابوهريرة (ص ٣٤٠)؛ ذکر ما امتحن به محمد بن مسلمة صاحب
 النبى (ص) (ص ٣٤١ - ٣٤٢)؛ ذکر حبس فقهاء مكة لما حبسهم
 خالد القسرى، لعنه الله لعناً كثيراً (ص ٣٤٣ - ٣٤٤)؛ ذکر سبب
 حبس جندب بن زهير الأزدی و يقال له جندب الخير (ص ٣٤٥ -
 ٣٤٦)؛ ذکر ما امتحن به عمر بن عبدالعزيز من الوليد (ص ٣٤٧ -
 ٣٤٨)؛ ذکر ما امتحن به ابوذر رحمه الله (ص ٣٤٩) و ذکر حبس
 موسى بن طلحة (ص ٣٥٠)؛ ذکر ما امتحن به طاووس بن كيسان
 اليماني (ص ٣٥١-٣٥٢) و ذکر ضرب صفوان بن سليم (ص
 ٣٥٣) و ذکر ما امتحن به مروان ابو عيسى و ابراهيم بن وليد (ص
 ٣٥٤)؛ ذکر حبس ابراهيم بن الوليد بن ابراهيم بن الوليد (ص
 ٣٥٥)؛ ذکر ما امتحن به رباح بن يزيد اللخمي (ص ٣٥٦)؛ ذکر
 حبس عمرو بن الزبير بن العوام (ص ٣٥٧)؛ ذکر ما امتحن به
 ابو مسلم الخولاني لما القى فى النار (ص ٣٥٨ - ٣٥٩)؛ ذکر ما
 امتحن به ميمونة و سليمان التيمي (ص ٣٦٠)؛ ذکر ضرب
 الرجل العراقي و ضرب الحسن بن هانئ بن الاشعث (ص ٣٦١)؛

کارب (ص ۴۱۵): ذکر اختفاء الحسن و هروبه (ص ۴۱۶): ذکر ما امتحن به الفضیل بن تروان (ص ۴۱۷): ذکر سبب ضرب عبدالله بن زید بن ظبیان (ص ۴۱۸): ذکر هشام بن عمار و ضرب مالک له (ص ۴۱۹): ذکر استخفاء سفیان الثوری و ما امتحن بن صالح (ص ۴۲۰ - ۴۲۲): ذکر ما امتحن به من الخوف عبدالله بن ابی زکریا، و ابواسید و ابومخرمة و صدقة بن یسار (ص ۴۲۳ - ۴۲۴): ذکر حبس محمد بن سیرین و من ختم الحجاج علی یده أو عنقه (ص ۴۲۵ - ۴۲۶): ذکر سبب ضرب البهلول بن راشد (ص ۴۲۷ - ۴۲۹): ذکر سبب ضرب فتیان عبدالله بن سمح التجیبی (ص ۴۳۰ - ۴۳۱): ذکر سبب ضرب عباس بن الولید الفارسی المحدث و ابن قادم (ص ۴۳۲): ذکر من ضرب فی القرآن و امتحن علی ذلك و سجن (ص ۴۳۳ - ۴۳۴): فأما ضرب احمد بن حنبل رحمه الله (ص ۴۳۵ - ۴۴۱): و ممن أجاب بلسانه فی المحنة و رأى ان التقیة سعة (ص ۴۴۲ - ۴۴۳): و ممن تسلب فی المحنة و لم يأخذ بالتقیة (ص ۴۴۴ - ۴۴۸): ذکر ما امتحن به موسی بن معاویه الصماد حی و سنحون بن سعید التنوخی (ص ۴۴۹ - ۴۵۲): ذکر ما امتحن به مروان بن ابی شمحة (ص ۴۵۳): ذکر من ضرب من ائمة الدین و خيار هذه الأمة من اهل مدينة النبی صلی ... علیه و آله و سلم (ص ۴۵۴): والذین ضربوا من اهل الكوفة (ص ۴۵۵): والذین ضربوا من اهل البصرة و ممن نزلها (ص ۴۵۶): والذین ضربوا من اهل الشام و مصر (ص ۴۵۷): والذین ضربوا من اهل الیمن و غيرها من البلدان، والذین ضربوا من اهل أفريقية (ص ۴۵۹): والذین حبسوا من الأكابر و غیرهم مسن السلف الماضی (ص ۴۶۰ - ۴۶۱): قال محمد: فأما الذین حبسوا من اهل زماننا و ضرب بعضهم ممن ادركنا من اشرف الناس و القضاة و الحكام و غیرهم (ص ۴۶۲): ذکر ما نزل بقضاة بن طالبین و حکامه فی البلدان (ص ۴۶۳ - ۴۶۶): ذکر من حبسه محمد بن عمرالمروزی و ضربه (ص ۴۶۷): ذکر من حبسه اسحاق بن ابی منهال او ضربه (ص ۴۶۸).

برخی از برگهای نسخه خطی جا به جا است، ادامه مطلب در برگ ۲ در برگ ۴ الف است، ادامه برگ ۱۰۳ در برگ ۱۰۵ الف است. ادامه مطلب در برگ ۱۰۴ الف در برگ ۱۰۵ الف است. ادامه مطلب در برگ ۱۰۴ الف در برگ ۱۰۶ الف است.

از فهرست مطالبی که در قبل آمد، مشخص است که کتاب المحن ابوالعرب اثری مفصل در این حوزه است. کتاب حاوی اخباری درباره ترورها، قتلها، انقلابها، شورشیان شیعی،

۳۹۱): ذکر ضرب عباس بن سهل بن سعد (ص ۳۹۲): ذکر سبب حبس ابراهیم التیمی (ص ۳۹۳ - ۳۹۵): ذکر ما امتحن به سلیمان بن یسار و محمد بن عبدالرحمن بن ابی ذئب (ص ۳۹۶ - ۳۹۷): ذکر سبب ضرب ابراهیم النخعی و اختفائه من الحجاج (ص ۳۹۹): ذکر ما امتحن به ابوعبیده بن عبدالله بن مسعود من الحجاج (ص ۴۰۰ - ۴۰۱): ذکر ما امتحن به عراق بن مالک و ابو قبیل (ص ۴۰۲ - ۴۰۳): ذکر حبس طلق بن حبيب و توبة العنبری (ص ۴۰۴): ذکر ضرب خالد اللجلاج و لعلی بن ابی الزبیر (ص ۴۰۵): ذکر الشعبی و ابی السوار اذ أتى بهما الحجاج أسیرین (ص ۴۰۶): ذکر ما امتحن به عبد الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر ابن خطاب رضی الله عنه (ص ۴۰۷ - ۴۰۸): ذکر هروب مجاهد بن جبرالمکی و هلال بن خباب (ص ۴۰۹): ذکر ما امتحن به محمد بن عجلان (ص ۴۱۰ - ۴۱۱): ذکر سبب حبس عبدالله بن ادريس و عبدالرحمن بن مهدی (ص ۴۱۲ - ۴۱۳): ذکر ما نزل بعلی بن مسهر (ص ۴۱۴): ذکر ضرب قابوس بن ابی ظبیان و ابن

۱۱ - به عنوان نمونه ر. ک: ترتیب المدارک، ج ۱ - (ص ۳۸۸ نسخه خطی المحن برگ های ۱۶۲ ب- ۱۶۳ الف- ب، ترتیب المدارک، ج ۲، ص ۶۱۰ (نسخه خطی المحن، برگ ۶۵ الف - ۵۸ الف) ۱۲ - درباره وی ر. ک: ابن حجر، تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۰۴، شماره ۱۸۰. ۱۳ - درباره وی ر. ک: ابن حجر، تهذیب التهذیب، ج ۳ ص ۱۸۱ شماره ۳۴۵.

۱۴ - المحن، برگ ۵۸ الف

۱۵ - المحن، برگ ۱۰۳ ب: قال أبو العرب: و بعث الامير ابراهيم بن أحمد بن الاغلب فی أخی شقیقی محمد و یکنی أبا العباس فذبجه بیده فی طشت فی سنة احدی و ثمانین و ماتین رحمه الله. ۱۶ - درباره این کتب ر. ک: عبدالسلام هارون، نوادر المخطوطات (قاهره، ۱۳۷۴ ق / ۱۹۵۴ م)، ج ۲، ص ۱۰۷، ۳۴۷، شماره ۱۱۲. برای منقولاتی از کتاب مقاتل الفرسان ر. ک: مغلطای بن قلیچ، الزهر الباسم فی سیره ابی القاسم، نسخه خطی، لیدن، ۳۷۰. یا برگ های ۹۸ ب، ۵۳ الف، ۲۱۰ الف، ۲۱۶ الف، ۲۶۸ الف، ۳۲۱ ب، ۵۱ الف-ب ۱۷ - بنگرید به عبدالسلام هارون، نوادر المخطوطات، ج ۲، ص ۱۰۷.

18-See ,sezgin, GAS, I, 322.

19- See ,Sezgin, GAS, I, 382.

۲۰ - بنگرید به ابن ندیم، الفهرسته تحقیق رضا تجدد المازندرانی (تهران ۱۳۹۱ ق / ۱۹۷۱ م) ص ۲۴۷، بند اول، سطر ۹. عنوان کتاب به خطا سحبه آل الرسول و ذکر آمده است. ابن شهر آشوب این کتاب را به عنوان کتاب الحن و المحن ذکر کرده و نقلی از آن آورده است. ر. ک:

همو، مناقب آل ابی طالب (النجف، ۱۳۷۶ ق / ۱۹۵۶ م) ج ۱ ص ۲۰۵، ۳۰۹

۲۱ - ابن الندیم، الفهرست، ص ۲۴۷.

۲۲ - در متن مقاله ارجاعات نسخه خطی است که در اینجا به متن کتاب ارجاع داده شد. مترجم.

۲۳ - در نسخه خطی بن نخنة یا بن تحیه آمده است.

۲۴ - در متن جلیس

۲۵ - بنگرید به پی نوشت ۸

فعالیت های خوارج، ضرب و شتم فقها و رهبران دینی توسط حاکمان ظالم، مسموم کردن و شکنجه ذهاد توسط امرای ستمگر و غیره است. از حیث اطلاعات، کتاب مملو از داده های تاریخی است و آن را می توان اثری دانست که می تواند در فهم بهتر متمدانۀ حرکت های مختلف سیاسی - دینی در سه قرن اول هجری (به محققان) یاری رساند.

پانویست ها:

- ۱ - این مقاله ترجمه ای است از: M. J. Kister, "The Kitab Al-Mihan, A Book on Muslim Martyrology", Journal of Semitic Studies, XX.2(1975) PP. 210-218.
- 2- E.G. Browne , Hand - List of Muhammadan MSS. of the university of Cambridge (Cambridge, 1900). pp. 265 66, no.1277.
- ۳ - درباره وی بنگرید به: Sezgin, GAS, I, 356-357. سزگین کتاب المحن را نام نبرده است.
- ۴ - القاضی عیاض، ترتیب المدارک و تقریب المسالک لمعرفة اعلام مذهب مالک، تحقیق احمد بکیر محمود (بیروت - طرابلس، لیبی، ۱۳۸۸ ق / ۱۹۶۸ م) ج ۳، ص ۳۳۵. بند اول، سطر ۶.

۵ - همان، ص ۳۳۶، بند دوم، سطرهای ۱۲ - ۱۳.

6- ED. F. Codera and J. Ribera Y Tarrago

(Madrid repr, Baghdad , 1963), p. 301.

7- Ibid , p. 301 and see p. 297.

مناقب سخنون نوشته ابوالعرب را فرزندش ابو جعفر تمیم روایت کرده است.

۸ - به عنوان مثال برگ ۱ ب: حدثنی أبو جعفر تمیم بن محمد بن أحمد القروی (در متن القروی) قال: حدثنی أبی رحمه الله محمد بن أحمد بن تمیم التمیمی قال حدثنا أحمد بن معتب ... الخ.

۹ - سرفصل این بخش (سبب قتل عبدالله بن عمر بن الخطاب) به نظر می رسد که به خطا در عنوان این بخش درج شده است.

۱۰ - ترتیب المدارک، ج ۱، ص ۳۷۱: قال أحمد التمیمی فی کتاب المحن عن موسی بن الحسن... بنگرید به نسخه المحن، برگ ۱۷۰.